

«РОСІЯ ПОСТАВИЛА НАС ПЕРЕД ДИЛЕМОЮ: АБО ЦІЛКОВИТА НАЦІОНАЛЬНА СМЕРТЬ, АБО – БЕЗПОЩАДНА БОРОТЬБА»

Сто років «Націоналізму» Дмитра Донцова

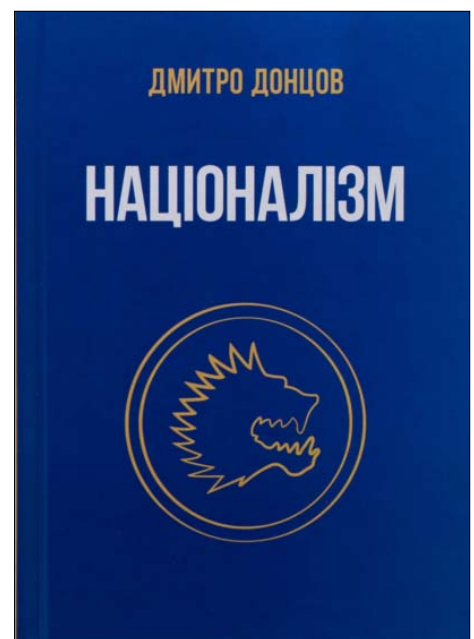
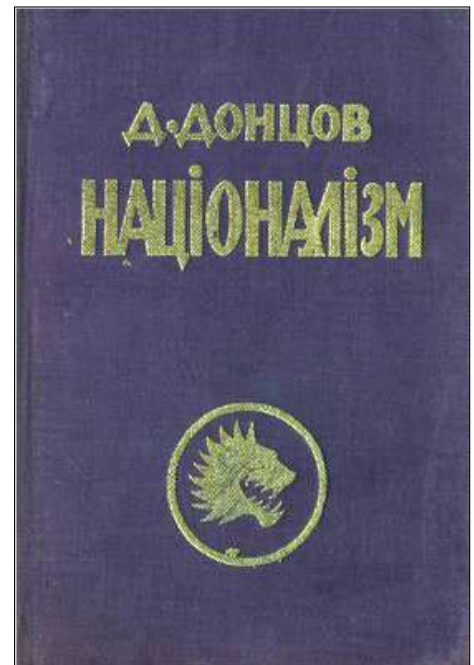
Не «страсті за націоналізмом» нам потрібні, а...

Навіть сто років від появи будь-якого політичного твору ще не є переконливою підставою для того, щоб звернути на цю дату увагу і відзначити її як серйозний ювілей. Але в історії нашої політичної думки, справді, є твори, які мали програмне значення – «Самостійна Україна» М. Міхновського, «По за межами можливого» І. Франка, «Звичайна схема «руської» історії й справа раціонального укладу історії східного слов'янства» М. Грушевського (ця праця – факт історичної думки, але її політичне й публіцистичне значення безсумнівне), «Як будувати Рідну Хату?» Митрополита Шептицького, «З москалями нема спільної мови», «Третя світова війна і визвольна боротьба» С. Бандери, IV Універсал, Акт проголошення відновлення Української держави, Постанова Третього Надзвичайного Великого Збору Організації українських націоналістів, документи Української Головної Визвольної Ради та багато інших. Належне місце серед них належить і «Націоналізму» Дмитра Донцова. Його твори й «Націоналізм» зокрема варто перечитувати. Звісно, не з усіма тезами можна погоджуватися. Проте Д. Донцов висловив свою думку (висловив пристрасно, категорично, суб'єктивно, але назагал слушно) з приводу фундаментальних проблем української нації – державності, шляху до державності, української людини, етики й моралі боротьби, української мрії, історичної орієнтації, причин поразки української революції, ставлення до варварської Росії...

Не наважуся стверджувати, що обговорення різноманітних аспектів націоналізму як політичного руху – це найнагальніша, найактуальніша проблема нашого воєнного часу. Щоправда, наміри Москви «денацифікувати» й «демілітаризувати» нас (це евфемізм, бо насправді – знищити) чи звинувачення окремих польських політичних середовищ змушують нас не втрачати пильності, бо йдеться не лише про академічну дискусію, а й про нашу історію, про національну честь і гідність. Архіпристрасне й тенденційне ставлення російських і деяких польських політичних сил до українського націоналізму очевидне й зрозуміле. Проте, як свідчать «Страсті за націоналізмом» (2011) дуже відомого і в нас, і в Європі українського історика, і в нас є автори, які висловлюють своє негативне ставлення до українського націоналізму. До речі, «Страсті за націоналізмом» – ця іронічна алюзія некоректна щодо тих справжніх, Христових страстей, а окрім цього, перечитавши хоча б антологію «Націоналізм» (2001), можна переконатися, що були різні націоналізми – на це звернули увагу відомі західні теоретики. Зрештою, й історія засвідчує, що був націоналізм (нацизм) Гітлера та його соратників, був російський шовінізм (носіїв стільки, що їх годі й назвати, але улюбленця нинішнього Кремля – І. Ільїна – назву) з його ворожнечою до цінностей цивілізованої Європи, ксенофобією, расизмом й ідеєю богообраності російського народу; був шовінізм польських націонал-демократів Р. Дмовського чи націоналізм нинішньої польської партії «Конфедерація»; був націоналізм державних і бездержавних народів.

Задовільного визначення поняття «націоналізм» нема, хоча це та політична сила, яка визначала особливості європейської та світової історії упродовж останніх двох століть. Український націоналізм не був (і не є) запозиченням чи копією чужого досвіду. Зрештою, М. Драгоманов на початку 90-х років XIX століття у «Чудацьких думках про українську національну справу» писав про наших національників і про те, що українці не люблять «москалів, поляків, жидів...». (Від М. Драгоманова годі було очікувати позитивного ставлення до «національників»). Український націоналізм як політична течія – це закономірний розвиток української політичної думки; це результат вибору шляхів і засобів боротьби за відновлення української державності; це політична думка бездержавного (але державницького) народу як реакція на брутальне зневажання панівної влади іншого народу наших національних прав, імперативів і цінностей; це свідчення войовничого духу нації (що був приспаний); це відсутність експансії й шовінізму (попри якісь окремі не характерні негативні випадки).

Наш шлях до відновлення державності був важким, бо ми пролляли море не лише сліз, а й крові – море, в якому міг би потонути не лише фараон зі своїм військом, яке гналося за богообраним народом, а, сподіваюся, що потоне й військо північного сусіда. Поява націоналізму як політичної течії й людей націоналізму довела, що ми, українці, спроможні

адекватно, іноді й дзеркально відповідати на ворожі спроби ворогів знищити нас як націю.

У нас нема комплексу страждання за націоналізмом. Натомість у нас є здорове національне почуття, повага до нашої історії й традицій, до нашої мови й до національних цінностей і героїв; це так само очевидно, як і наша спроможність боротися за наше національне буття.

Якщо Ентоні Д. Сміт вважає, що на Заході сьогодні переважає, головним чином, негативний образ націоналізму, то це не означає, що українські дослідники мають сліпо й слухняно негативно ставитися до історії нашого націоналізму. Для нас це – не «страсті». Це повсякденна праця й осмислення як успіхів і здобутків, так і помилок. Це так само зрозуміло, як те, що був німецький націоналізм Гердера, Фіхте, Шлегеля, Шлеєрмахера і був нацизм Гітлера, Геббельса, Гімлера.

Той самий Ентоні Д. Сміт зазначав, що стрижнева націоналістична доктрина складається з кількох далекосяжних тверджень:

1. Людство природним чином поділяється на нації;
2. Кожна нація має свій самобутній характер;
3. Джерелом усієї політичної влади є нація, колектив у цілому;
4. Задля свободи й самоздійснення люди повинні отожднювати себе з нацією;
5. Нації можуть зреалізувати себе тільки у їхніх власних державах;
6. Відданість нації – державі перевершує інші відданості;
7. Найважливішою умовою всесвітньої свободи й гармонії є зміцнення національної держави.

Безперечно, що в умовах глобалізації й нашого прагнення преднатися до Європейського Союзу окремі твердження треба уточнити, але це вже інше питання. Бо навіть перебування в Європейському Союзі не повинно, не може спонукати до забуття української мови, історії, традицій і нехтування своєю приналежністю до української нації.

Саме тому я не погоджуюся зі сумнівними тезами Я. Грицака, сформульованими в «Страстях за націоналізмом» (не заперечую, що там є й цінні думки). Заперечую,

– що незалежна Україна виросла із Советської України;

– що найконтраверсійнішою була і залишається історія Української Повстанської Арії, що це – історична міна, підкладена під наше суспільство;

– що боротьба УПА була невиправданою, оскільки спричинилася до величезних жертв, а мети не досягла;

– що «замість гинути в героїчній боротьбі», національно найсвідоміший елемент краще би виховував у почутті патріотизму своїх ненароджених дітей і внуків, працював у школах та університе-

тах (*звісно, радянських*. – С. К.), писав статті й книжки (сам Я. Грицак зазначає, що ці запити є, що ці запитання не є витвором фантазії. – С. К.);

– що треба визнати національну провину з приводу УПА;

– що волинські події (*т. зв. «різня» у версії Я. Грицака*. – С. К.) – це одностороння відповідальність УПА;

– що «щоби досягнути справжніх інтелектуальних висот, треба подолати силу національного тяжіння...» (*тут Я. Грицак може послатися на власний досвід*. – С. К.);

– що «Україна стоїть на порозі великої дискусії – дискусії про причетність українських націоналістів зокрема й українців узагалі до винищення євреїв у роки Другої світової війни»; цю тезу-пропозицію Я. Грицак повторює кілька разів: на його думку, європейськість України можуть підтвердити «слова вибачення за причетність українців до Голокосту. Україна хоче сісти в «європейський поїзд, але «зайцем», не купуючи квитка»; «Європейські амбіції були би набагато зрозуміліші й сприйнятніші, якби українська еліта виявила мужність визнати причетність українців до Голокосту»; «Передовсім цей виклик стосується Західної України – головного терену діяльності українського націоналістичного підпілля, яке прямо чи непрямо (*а все-таки як?* – С. К.) несе принаймні часткову відповідальність за Голокост» (*варте уваги, що ми не звинувачуємо жоден інший народ, в т. ч. і євреїв, у злочині Голодомору*. – С. К.).

Не погоджуюся з прямолінійністю тези про колаборацію українців з нацистським окупаційним режимом;

І останнє: «Європейський вимір української ідентичності є предметом особливої гордості багатьох українців. Вони трактують її як вхідний квиток до поїзда євроінтеграції».

Відповіді на ці тези сьогодні можуть бути складними й неоднозначними, принаймні на деякі. Але їхнє тлумачення у дусі Я. Грицака – це закомплексована реакція, це одностороннє визнання національної провини за хаос бурхливої історії. Визнання іноді фіктивних чи нав'язуваних провин, що засвідчили б наше національне безчестя, але означали би квиток на поїзд євроінтеграції – річ недопустима. Цей квиток ми купуємо не лише нашим європейським минулим і сучасним. І, безперечно, не нав'язуваним нам каяттям за скоєні (?) й не скоєні гріхи минулого. І не європейським виміром української ідентичності. Цей квиток, ми купуємо ціною наших жертв і крові у війні з російським агресором. Бо у цій війні ми захищаємо не лише себе, а й Європу, яка, здається, втрачає спроможність жертвовно воювати.

Нам не потрібні «страсті за націоналізмом». Нам потрібен здоровий, демократичний націоналізм з готовністю до кривавої боротьби за своє національне буття, з любов'ю до свого рідного (історії, традиції, культури, мови, віри), з пам'яттю про своє минуле (хоча воно й різне і в політичному, і в моральному сенсах), з повагою до інших народів, до європейських і загальнолюдських цінностей.

Від Савла до Павла

...Зміст цієї біблійної метафори зрозумілий – йдеться про духовне переродження людини, про її ментальну еволюцію. Нагадаю для тих, хто давно читав (або не читав) розділ Біблії «Дії святих апостолів» Як відомо, Савл прославився тим, що переслідував учнів і послідовників Ісуса. По дорозі до Дамаску він зауважив, як навколо нього засяяло світло, і почув голос Ісуса з неба. Савл осліп. Згодом Ананій, один із учнів Ісуса, повідомив Савлові, що Ісус велів йому прозріти і сповнитися Святим Духом. Після того, як Савл охрестився і став Павлом, уже Павло і по-

чав проповідувати вчення Ісуса. Робив це він найпалкіше і найпристрасніше.

Свій шлях Донцов описав у передмові до брошури «Від містики до політики» (1956), про що згодом. Але є цікавий факт про початок політичної й публіцистичної діяльності Донцова-студента. Журнал «Хлібороб» у ч. 5 за 1905 рік писав у замітці «Петербургське віче» про виступ Донцова: щодо, принаймні, однієї з промов, то вона була повна образливих, але правдивих закидів проти московського уряду, ба й проти російського суспільства взагалі та навіть соціал-демократії, що вони спільно гнітили і ганьбили український народ».

Цей шлях до націоналізму був складним. Важко однозначно відповісти на запитання про те, як би розвивалася українська політична думка, як би інші теоретики обґрунтовували ідеї українського націоналізму, якби в 20-30-х роках не було Дмитра Донцова. Український націоналістичний рух існував, політики й публіцисти висловлювали націоналістичні погляди, бо ж існували й періодичні видання як органи націоналістичної думки. Проте у багатьох випадках теоретики й ідеологи свої погляди висловлювали, полемізуючи саме з Донцовим.

Заслуга Донцова після поразки української революції величезна. Наслідки поразки були жахливими: вони мали негативний характер у всіх площинах: інтелектуальній, політичній, морально-психологічній. Можлива перемога і здобуття державності спочатку надихали й окрилювали, але поразка деморалізувала і політику, і суспільство. Ось чому появилась недовіра до попередніх політичних доктрин, розчарування, відчай, розгубленість... Щоправда, це стосувалося не всіх. Бо були діячі, яких навіть поразки не змогли спонукати до відмови від продовження боротьби за українську державність. У цій атмосфері, в цьому інтелектуальному й психологічному хаосі пролунало слово Донцов, не завжди добре аргументоване, не для всіх переконливе, гостро полемічне, але вчасне і пристрасне. Поява історіософського твору «Підстави нашої політики» засвідчила те, що шлях Донцова «від Павла до Савла» остаточно завершився. Річ у тім, що молодий Донцов починав свою політичну й публіцистичну діяльність як соціал-демократ, як атеїст, як діяч, далекий від націоналістичних поглядів. У 1910 році у журналі «Наш голос» він як член УСДРП звинувачував «буржуазний націоналізм» у тому, що він прагне стати вождем загальнонаціональної опозиції, таким вождем, який не терпить біля себе жодних конкурентів. На його думку, цей націоналізм уже почав прищеплювати робітничим масам отруту своїх ідей, з ним треба боротися, бо це буде сила, шкідлива для соціал-демократів.

Не був тоді молодий Донцов і державником. Того ж 1910 року він писав, що завдання українського соціалістичного руху такі: повалення абсолютизму і демократична Росія з автономною Україною. У національному питанні Донцов наполягав на твердій і принциповій позиції, що узгоджується з інтересами українського пролетаріату (але *цей пролетаріат не був повністю українським*. – С.К.). Щоправда, Донцов закликав боротися з шовінізмом певних верств російського і польського суспільств, але закликав і до боротьби зі «всеукраїнством».

Те, що як соціал-демократ Донцов виступав проти російського абсолютизму, ще не означало, що він і до російської культури, і до російського суспільства ставився ідентично.

Про ставлення до релігії засвідчує його брошура «Школа і релігія» (1910). Ставлення Донцова до релігії було соціалістично-атеїстичним, так би мовити: церква – це за-

клятий ворог всякої свободи, вона протестує проти революції й соціалізму, проти терору (Донцов мав на увазі те, що митрополит Шептицький осудив терористичний акт Січинського. – С.К.), а тому з науки релігії треба стягнути її «божественний плащик», усунути вивчення релігії зі шкільної програми, а етику християнську замінити етикою соціалістичною. (Як змінилися погляди Донцова на церкву, засвідчує стаття «Церква і націоналізм» (1924): він наголосив на тому, що «похід проти церкви є рівночасно і похід проти нації».)

Згодом ми вже бачимо іншого Донцова. Поява статті «Модерне москвофільство» (1913) і виступ на студентському з'їзді з доповіддю «Сучасне політичне положення нації і наші завдання» (1913) засвідчують, що в його світогляді починалися суттєві зміни. Це могло відбутися: 1) в результаті органічного переростання «дитячої хвороби» в захопленні соціалістичними ідеями; 2) унаслідок глибшого розуміння національного питання, якого він досяг у результаті аналізу Балканських воєн; 3) як результат критичного мислення Д. Донцова, який нічого не сприймав на віру, що було важливою ознакою його світогляду і стилю. Це й помітно у статті «Модерне москвофільство». Під ним Д. Донцов розумів «поширену в певних колах нашої інтелігенції безмежну пошану до російської культури і дивну духову залежність від поглядів, що панують у поступових російських колах». Потрібно відзначити два важливі моменти, що стосуються концепції статті: Д. Донцов сприймав українське питання як політичне, а не культурницьке; національну боротьбу він сприймав як найважливіший факт суспільного життя. Інші важливі тези статті:

- українська інтелігенція демонструє низький рівень національної свідомості й гідності, вона втрачає національне обличчя (навіть газета «Рада» в одному із липневих чисел 1911 року заявляла, що українська інтелігенція працюватиме для свого народу, не забуваючи про відданість і любов до спільної вітчизни і братерського союзу з усіма «вітками руского народу»);

- політичні конфлікти не можна розв'язати апеляцією до «совісті» противника;

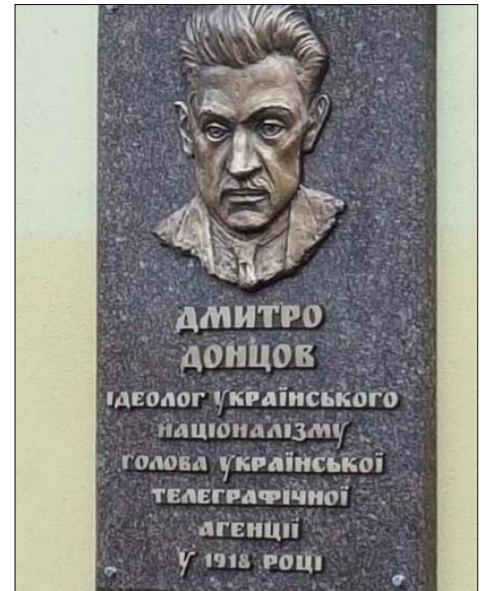
- українській інтелігенції притаманний політичний аналіфabetизм і це сумно відображається на тому, як вона розуміє сучасні завдання українства, особливо його ставлення до російського лібералізму;

- віра в «душу» «хорошого» російського інтелігента – хибна;

- хибним є твердження про те, що український рух – чисто культурницький, це наслідок аполітизму української інтелігенції;

- двоїстість національної психіки українця робить із нього раба чужих ідеологій.

Завершуючи статтю, Д. Донцов зазначив: «...модерне москвофільство є поважною небезпеккою передусім для нас.

Брак почуття національної свідомості, що видає нас на поталу стороннім впливам, китайський мур від Європи, що тамує розвій самостійної національної культури, звуження цілі й розмаху руху, рецидив костомаровщини (*про М. Костомарова Дмитро Донцов згадав тому, що той писав про існування двох руських народностей*. – С. К.) – ось що несе нам модерне москвофільство». Донцов наполягав на виробленні національної політики, національної культури. «Нашим обов'язком є відкинути набік теорію аполітично-культурно-національно-сентиментального українства і намітити ясну програму української політики, оперту на аналізі природи національних рухів, національних стосунків у Росії і вільну від впливів чужих концепцій».

Ще чіткіше політичний аспект проблеми ставлення до Росії Д. Донцов сформулював у доповіді на Всеукраїнському студентському з'їзді на початку липня 1913 року у доповіді «Політичне положення нації і наші завдання».

Вважати цей твір одним із прикладів української військово-політичної думки можна вже хоча б тому, що «Сучасне політичне положення і наші завдання» виголошено як доповідь і видано як текст напередодні війни і у зв'язку з неминучою війною, як доводив Д. Донцов. Проте це не єдиний аргумент. Військово-політична думка, яка пульсує в цьому творі Д. Донцова, – не абстрактна, не захмарно-утопічна, а стосується конкретного питання – національного визволення України. Власне у цьому контексті можна сформулювати основні тези доповіді Д. Донцова:

- Росія – традиційний ворог; Україну врятує не демократизація й децентралізація Росії, а відокремлення від неї; ця ідея сепаратизму була тотожною з ідеєю самостійності й державності; ідея сепаратизму була протилежна тому, що пропонував М. Драгоманов і його послідовники; Донцов стверджував: єдиною програмою, яка узгоджується з інтересами української нації, є політичний сепаратизм. (*Ця думка спровокувала скажений опір російських і лівих, і правих сил*. – С. К.);

- аналіз політичної ситуації, суспільно-політична діяльність повинні мати національний і всеукраїнський зміст, а не пріоритет дріб'язкових регіональних інтересів – йдеться про національну основу інтелектуальної й практичної діяльності;

- Росія без України перестає бути імперією; «дати свободу самовизначення 30 мільйонам людности, від якої винятково залежить, чи Росія зостанеться державою однонаціональною, чи перетвориться в федерацію націй, – на це жодний росіянин не піде», – зазначав Д. Донцов;

- до ідеї самостійності України негативно ставляться всі російські політичні сили: «українство в Росії має і довго ще буде мати в цілій майже політично активній російській суспільності своїх рішучих і невблаганних противників», – зазначав Д. Донцов (думка актуальна і сьогодні);

- українське питання – це європейська геополітична проблема; пробудження неісторичних націй (думка про історичні й неісторичні нації належить не Д. Донцову, а Гегелю і Марксу з Енгельсом), а української також зумовлюють потребу нової політичної гравітації;

- війна неминуча: «Чинна участь в австро-російським конфлікті по боці Австрії в цілях реалізації програми сепаратизму – ось має бути гасло нинішнього дня», – зазначав Д. Донцов;

- московська потвора – це загроза не лише для європейського, а й світового миру, а тому війна з Росією – це найсвятіший обов'язок європейської демократії;

- потрібно готувати національні сили; мілітарне виховання і організація молоді та систематичне політичне виховання народу в дусі програми сепаратизму, а також широка антимосковська агітація; щодо молоді: «Українська молодь мусить брати активну участь у політичному житті нації».

Актуальною сьогодні є ще одне твердження Д. Донцова: «Росія загалом не залишила нам свободи вибору. Вона поставила нас перед дилемою: або цілковита національна смерть, або – безпощадна боротьба».

Після цього виступу й опублікування тексту виступу Д. Донцов перестав бути таким соціал-демократом, який найважливішими вважав соціальні проблеми, демократичні права й інтернаціональні гасла. Він став речником національної ідеї – української самостійності, за яку треба боротися – зі зброєю в руках теж. Редакція «Дзвону» (орган українських марксистів, умовно кажучи) виключила Д. Донцова із числа своїх співробітників.

На початку серпня 1914 року Д. Донцов разом із А. Жуком, В. Дорошенком, М. Меленевським, О. Скоропис-Йолтуховським і М. Залізняком брав участь у заснуванні «Союзу визволення України». Незабаром він розірвав взаємини зі співзасновниками. Основна причина: «Союз» не займався підготовкою національної революції в Україні (стаття Д. Донцова «До моїх політичних однодумців»).

Основні тези Донцова

«Націоналізм» Д. Донцова (1926) – це теж не політична програма партії, не наукова праця, а радше історіософський твір, в якому йдеться про головний історичний імператив нації – державність, про русійні сили українського визвольного руху й націоналізм як світоглядну основу боротьби за державність. Це той твір української політичної й публіцистичної думки, з приводу якого й досі не вщухають дискусії й суперечки. Націоналізм Донцова як почуття, настрої і світогляд, «Націоналізм» Донцова як твір і український націоналізм як ідеологія – ніщо не було випадковим.

Свій виступ в Українському клубі 19 червня 1918 року Донцов почав так: «Проблему, якій я хочу присвятити свій відчит, можна назвати коротко проблемою Росії – Росії як певної культурно-політичної цілості. Ніколи ся проблема не була так актуальною, так застрашаючо актуальною, як власне тепер. Для всіх народів західноєвропейської культури, як для тих, що жили поза межами російської держави, так і для тих, що мали нещастя до неї належати». А завершував так: «Російська культура причинила в нас страшенне спустошення... Вона отруїла нашу душу, скалічила серця, скривила геній нації...».

Безупинна культурна експансія Росії мусить бути стримана. Мусимо знову пірнути з довір'ям у колись таке рідне і близьке нам проміння європейського сонця і дбати, аби тінь Росії не впала знову на нас...».

Безперечно, «Підстави нашої політики» – самостійний твір, проте його можна сприйняти і як своєрідний конспект, як підготовчі матеріали для наступного твору, – етапного і програмного. Таким твором «Націоналізм (1926) і став. Проте після «Підстав нашої політики» почалася праця Донцова в «Літературно-науковому віснику». Публікації Донцова в «ЛНВ» – це теж важливий етап формування націоналістичних поглядів Донцова. І ці публікації були провісником появи «Націоналізму».

1 квітня 1923 року почав виходити журнал «Заграва». Його головним редактором був Донцов. У програмній статті (ч. 1 «Заграви») «Наші цілі» читаємо: «Заграва» є органом гурту людей, що не належні і не хочуть бути належні до

жодної з і с н у ч и х партій. Єднає сей гурт те націоналістичне «Вірую», яке молотом заліза кується в нас в огні останніх десятих років. Се «Вірую» знає лиш один абсолют – націю, один категоричний імператив – її волю до життя. Ми далеко стоїмо і від тих, що зліва, й від тих, що справа...

Мертвим звуком є для нас фраза про «інтернаціоналізм». В наші часи війна всіх, стала це фраза шкідливим люксом, мов без взаємності любов, гаслом замаскованої і тим небезпечнішої заборчости. Мертвим звуком є для нас фраза про «право» й «справедливість», про «пацифізм». Бо є це моральний намордник, в який вбирають тих, які ще не в силі диктувати с в о є право, с в о ю справедливість і с в і й мир. Фразами є для нас гасла «гуманітаризму» і «еволуції»: це потіха для тих, в кого zostались лиш очі, щоб плакати, або фантазія, щоб мріяти і ждати.

«Заграва» ставляє собі скромне завдання – хочемо бодай для себе скінчити раз з пануванням фрази... Хочемо скинути з себе цю фразу, ... а на її місце поставити чистий, національний егоїзм і безкомпромісові інтереси класи, на яку він спирається і яка творить у нас подавляючу більшість». Автори (у журналі працювали Д. Донцов, В. Кучабський, Д. Паліїв) заявляли, що попередні партії наголошували не на живому, а на мертвому, не на суті, а фразі, не на характері, а на програмі.

Такий гурт людей із новим світоглядом уже існував. Звісно, ні Донцов, ні його колеги про це не могли згадувати у легальному виданні. Йдеться про Українську військову організацію, яку створили з ініціативи полковника Є. Коновальця наприкінці серпня 1920 року в Празі. Щоправда, точної дати створення УВО ніхто не називає. У «Причинках до історії української революції» Є. Коновалець не вказав цієї дати. «Створення УВО відбулося у важких політичних і морально-психологічних умовах: поразка у національно-визвольних змаганнях, різка полеміка між урядами УНР і ЗУНР, міжпартійні чвари, московська окупація і терор у Наддніпрянській Україні, польська окупація і терор у Східній Галичині. Досить сказати, що поляки навіть назву «Західна Україна» заборонили вживати, запропонували назву «Малопольська Вихідня». УВО прийшла на арену політичного життя під гаслами українського націоналізму, хоча націоналістичні ідеї лише починали кристалізуватися. Важливо, що УВО вважала, що збройна боротьба – це єдиний шлях до відновлення української державності (програма революційної боротьби передбачала й терор не лише як метод цієї боротьби, а й як засіб агітації й пропаганди). Проте УВО як бойова організація на чолі з Є. Коновальцем не мала наміру обґрунтовувати теоретичні й ідеологічні підстави українського націоналізму. Полковник Коновалець добре розумів значення цього аспекту визвольної боротьби. За його підтримки Д. Донцов очолив журнал «Літературно-науковий вістник» (почав виходити з 1922 року).

Націоналізм Міхновського і націоналізм Донцова – це світогляди, які не можна і не треба ототожнювати. Праця «Націоналізм» вийшла друком 1926 року. Але свої погляди на націоналістичний світогляд Донцов сформулював уже в «Заграві». Про зміст програмної статті «Наші цілі» уже йшлося. Є ще одна важлива стаття Донцова – «Чи ми фашисти?» У ній Донцов заперечив, що український націоналізм є наслідуванням фашизму. Він сформулював засади націоналістичного руху: політичне визволення – це програма щоденної політики; домінувати мають інтереси селянства; потрібно активізувати народ, а не покладатися на т. зв. легальні можливості чи чужу допомогу; у ставленні до селянства інших націй й до чужих націй треба ке-

руватися не сентименталізмом, а здоровим національним і соціальним егоїзмом; бути перед масою активною силою, а не плестися за масами; нація повинна ставити на перше місце політичне визволення.

«Націоналізм» читати складно. Поверхове й з різних причин упереджене читання може спонукати до неадекватної оцінки цього історіософського публіцистичного твору. Так воно і було після його появи друком – не варто цитувати радянських авторів. Бо їхня позиція очевидна й передбачувана. Проте Донцова критикували навіть ті публіцисти й діячі, які належали до ОУН. Так, В. Мартинець (головний редактор журналу «Сурма», друкованого органу УВО, автор багатьох книг, збірників) не сприймав ідеї «чинного націоналізму» Донцова, а натомість пропагував «організований націоналізм». З Донцовим полемізували і такі діячі націоналістичного руху, як Д. Андрієвський, С. Ленкавський. Навіть ті, хто співробітничав у донцовському «ЛНВ» і «Вістнику», і кого Донцов означив як «вісниківську квадригу» й «трагічних оптимістів» (Олег Ольжич, Євген Маланюк, Леонід Мосендз, Юрій Клен), теж згодом висловлювали ідеї, несумісні й протилежні ідеям «Націоналізму» Донцова. Запитання «чому?» закономірне. Принциповим противником Донцова був В. Липинський, що засвідчує вступ до «Листів до братів-хліборобів». Ця праця вийшла друком після «Націоналізму». Липинський оцінює й характеризує не стільки ідеї «Націоналізму», скільки Донцова як людину. Оцінка необґрунтовано суб'єктивна: Донцов непослідовний і суперечливий, йому притаманне фразерське шарлатанство, вважав Липинський. Така характеристика виходила за межі добросовісної полеміки. Зрештою, використання аргументів «ad personam» і «ad hominem» тощо – річ, доволі звична.

Осип Назарук (головний редактор газети «Нова зоря», органу Української християнської організації – Української католицької народної партії та від 1932 року Української народної обнови) теж різко полемізував із Донцовим.

Матвій Стахів (лідер і публіцист Української партії соціалістів-радикалів) означив Донцова як «ідеолога фальшнаціоналістів», він нагадав Донцову, що той на початку своєї публіцистичної й політичної діяльності як соціал-демократ уважав своїм головним завданням боротьбу із всеукраїнством.

Не зрозумів суті «Націоналізму» й Ю. Липа, який зазначав у праці «Призначення України» таке: «Націоналізм по 1923 р. – це скоріш реакція на програму соціалістів. Найповажніші ідеологічні спроби з'явилися в часописі «Розбудова Нації». Книжка Донцова «Націоналізм» є блискою ліричною реакцією на пасивність українців, безглибшою української синтетичної думки. Це, власиво, інтернаціональний націоналізм, дуже подібний у своїй концепції до марксизму (головний двигун – ненависть і руїна всередині маси).

Чорно-біла палітра сприймання творчості Донцова, протилежні оцінки його ідей – від заперечення й осуду до захоплення і схвалення, звісно, вражають, бо все-таки він був першим, хто так пристрасно, безжально, гостро, категорично й переконливо проаналізував причини поразки української революції. Цим же пером, але ще пристрасніше Донцов написав «Націоналізм».

Яким же мав бути український націоналізм, на думку Донцова, і яким мав бути українець, вірний ідеям цього націоналізму?

Текстові «Націоналізму» передуює «Замість передмови». Донцов зазначав: «У сій книзі хочу усталити поняття українського націоналізму, як я його розумію. А розумію його не як ту чи іншу програму, не як відповідь на завдання ни-

Дмитро Донцов – студент
Петербурзького університету

кінчуючи неомонархізмом».

У передмові до третього видання Донцов зазначав: «Основні ідеї «Націоналізму» були: передусім антитеза драгоманівському «малоросіянству». Трактатуванню України як провінції Росії, що претендувала лише на деякі «полегші» культурного й соціального порядку, «Націоналізм» протиставляв ідею політичної нації: нації, ідеалом і метою якої був політичний державницький сепаратизм, повний розрив із усякою Росією, а культурно – протиставлення цілому духовному комплексові Московщини; під оглядом соціальним – негация соціалізму. Се була повна антитеза «гермафродитському» поглядові тодішнього демо-соціалістичного українського провідництва.

нішнього дня (і тому хай не розгортає сеї книги той, хто шукатиме в ній аргументів за тією чи іншою «орієнтацією», партійною програмою) чи формою правління), **лише як світогляд**. Як певний світогляд протиставляю своє поняття націоналізму дотеперішньому нашому націоналізмові XIX століття, **націоналізмові занепаду або провансальству**. До сього типового провансальства я зараховую (виймаючи з нього те, що треба вийняти) дивну мішанину з кирило-методіївства й драгоманівщини, легалістичного українофільства й народництва з їхніми крайніми течіями, марксизму й комунізму, з одного боку, «есерівства» і радикалізму – з другого, нарешті, з правих ідеологій, починаючи від Куліша і за-

«общего отечества», Росії. На запитання «ЯК здобувати свою мету?» «Націоналізм» відповідав: боротьбою; національною революцією проти Московщини; не шляхом «порозуміння» чи «еволюції».

Перша частина «Націоналізму» – «Українське провансальство». Висновки Донцова категоричні, але за незначними винятками слушні. Як можна заперчити такий висновок: «Там, де нація не є «*causa sui*» (*першопричина*. – С. К.), де над національною правдою стоять «правди» інших колективів («племени», «класу», «людскости»), там ся національна правда зобов'язує лише настільки, наскільки не входить у суперечність з тамтими. Там, де «*grius*» є не властива воля, а лише інтелект, всяка «правда» мусить довести свою «розумність». Так втратив наш націоналізм (безумовне право нації на незалежне існування) свій **аксіоматичний характер**. Нація набрала **деривативного характеру**. Наш націоналізм не знав національних постулатів як чогось, про що не дискутується, не був предметом віри, догмату. Імперативи нації не були категоричними, лише **гіпотетичними імперативами**...».

Донцов не сприймав політичну філософію провансальства; ту філософію, в якій «Замість боротьби – виховання; замість догматизму віри – розслаблюючий критичизм; замість моралі сильних – етика лагідних; замість твердості – м'якості; замість нації – людськості; замість накинення своєї правди – толеранція до ворожої...». Донцов не сприймав цю плебейсько-простацьку, за його висловом, філософію провансальства. І не мало значення, що це було галицьке провансальство чи наддніпрянське.

Цю частину Донцов завершив так, характеризуючи провансальство: «Вузький і тупий інтелектуалізм, віра в механічність соціального «поступу» та ушасливлення людськості і нації силою доказу й абстрактних доктрин, відкидання національного афекту як «*causa sui*», узалежнення людської і національної волі від безлічі санкцій, примітивна об'єктивація волі, вивищення поодинокого над загальним, національним, підкреслення пасивного чинника нації («числа», «народу») над діяльним (ініціативного меншості) – все се doprowadило не тільки до приниження нації, до зіпхання її до ролі аполітичного племені, до плебейсько-наївного матеріалізму, а поступово і до атомізації поняття нації, до властивого їй заперечення, до повного відкинення моменту боротьби, ролі вольового чинника в історії, а нарешті – до заперечення самого інстинкту життя...».

Така філософія не могла дати тим поколінням, що виховувалися під її впливом, віри у свою справу, ні розмаху, ні патосу. Вона мусила привести до духовного роздвоєння, розламу, знесилля, зневіри і сумніву».

Якщо узагальнити, то вже на підставі критики провансальства можна визначити, яким Донцов хотів бачити українця:

– у сфері інтелектуальній – подолати примітивний інтелектуалізм, що привів українську політичну думку до квієтизму; орієнтуватися в інтелектуальному житті на Європу, а не на Росію, відкинути хуторянський універсалізм і провансальство тих діячів, хто не розуміє значення ірраціонального й ірраціональної волі як *grius* (*те, що перше, що передус*. – С. К.) в історії, відмовитися від матеріалістичного світогляду;

– у сфері політичній – відкинути ідеали демократії, соціалізму, «загальнолюдські» цінності, подолати пацифістські настрої, зрозуміти, що український національний ідеал можна здійснити лише у безкомпромісній боротьбі з Росією; бути вірним справжнім, споконвічним традиціям (в т. ч. і традиції єдності зі Заходом, і традиції 1709 року), а не традиціям «культурницького» XIX століття, не тра-

Дмитро Донцов і Олена Теліга

диціям кирило-мефодіївців, М. Драгоманова, інтернаціонально-москвофільського соціалізму; не індивідуалізм і анархізм, а пріоритет національної ідеї, а відтак – дисципліна ордену: не безлика пасивна маса, а ініціативна меншість;

- у сфері психологічній – позбутися «гречкосійства», інертності, сентиментальності, нерішучості, мрійництва, «шатості малоросійської», мати більше волі, віри, пристрасті, фанатизму;

- у сфері практичній – подолати потяг до фраз, до найлегшого вияву своєї патріотичної енергії, бути людиною чину, готовою до боротьби й самопожертви, зрозуміти, що боротьба – це не просто протистояння протилежностей, а єдиний шлях здійснення національного ідеалу.

Що міг дати чинний націоналізм Донцова, що дав? На ці питання Донцов і відповідає у другій частині праці під назвою «Чинний націоналізм». Основні тези першого розділу «Песимізм і предтечі самовизначального націоналізму»:

- українським патріотам, навіть відомим, не вистачало віри і волі;

- представники українського провансальства – це духовні кастрати, євнухи, «роздвоєні душі».

Проте Донцов стверджує, що були й інші голоси. Це Леся Українка, яка в краснім письменстві була першою представницею вольового світогляду, з її філософією чину для чину, з відразою до гармонійно-розніженого стаціонарного світогляду «євнухів і кастратів, з її звеличенням експансії, жорстокості і права сильного». У політичній публіцистиці, на думку Донцова, почасти подібні голоси теж були. Це праця Ю. Бачинського «Україна ігредента», але Донцов зазначав, що автор не уявляв собі потреби боротьби за незалежність з усім російським суспільством, а ненависть до цього суспільства вважав «неслушною». Набагато важливішою (хоч і недооціненою) Донцов вважав «Самостійну Україну» М. Міхновського. Саме тут Донцов бачив «новий світогляд, наскрізь націоналістичний і наскрізь активістичний, хоч ще й не наважується розбити шкаралупу старих гасел. Брошура виходить із поняття націй та їхньої боротьби як незбитих фактів історії і на них будує свої вимоги. Для політичної тактики не шукає її автор санкцій в ідеях наднаціонального характеру, лише в національній почутті... Ся брошура свідомо рвала з недолюбим провансальством...». Донцов наголошував, що революційність і «зачіпний» (агресивний, войовничий) націоналізм були притаманні саме «Самостійній Україні» й чужі праці «Україна ігредента». Донцов зазначав, що й Гоголь відчув драму роздвоєної української душі, яка «терпіла дисгармонію між інтелектом і волею». «Се підкреслення моменту волі, хотіння безмотивного і «безрозсудливого», сю тугу за свіжими «віками, протест проти «меркантилізму», в яким легко доглянути той безнадійний матеріалізм «без віри основ», яким нас годувало провансальство, знаходимо потроху і в Куліша», писав Донцов. Безперечно, ідеалом для Донцова був Шевченко. «Не непорушне щастя, не існує, не тихо-сентиментальна утопія, не ідеал спокою, не щастя «мирної хліборобської країни», не ідеалізація покірної і беззубого народу – лише апотеоз волі, що руйнує й будує світи, хоч би се був вогонь, землетрус чи Страшний Суд, хоч би він окупався сльозами і кров'ю мільйонів (страшна ересь для провансальців!), – ось була його віра, така далека від звихненої й лякливої «віри» українофільства».

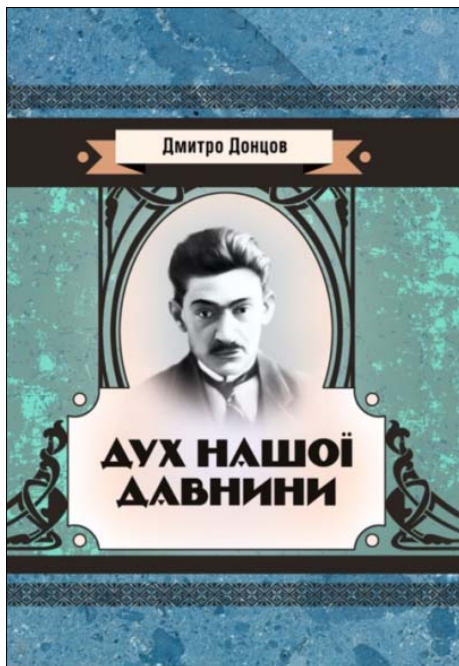
У наступних розділах Донцов сформулював шість вимог вольового або чинного націоналізму.

Перша – змінювати волю нації до життя, до влади, до експансії.

Друга – прагнення до боротьби та усвідомлення її необхідності, бо без боротьби неможливі ні вчинки героїзму, ні інтенсивне життя, ні віра в нього, ні тріумф жодної нової ідеї, що хоче змінити обличчя світу. «Першу з цих підстав протиставляю тому духовному «кастратству», яке вилучало волюнтаристський чинник із міжнаціонального життя, сліпо вірячи у творчу силу інтелекту. Другу протиставляю засадничому пацифізму нашого провансальства, яке вірило у вічний мир, Ліги націй і в можливість угодного, «гармонійного» співжиття між націями».

Романтизм, догматизм, ілюзіонізм Донцов означив як третю вимогу чинного націоналізму. Романтичний дух, романтичний світогляд завжди були привабливими і в моральному, і в психологічному, і в інтелектуальному сенсі. Вона у багатьох випадках сприяла національному відродженню й визвольній боротьбі. Щоправда, Донцов дещо розширено розумів романтизм: «Для «романтики» важливішою від добробуту є «національна місія», від миру – «імперіалізм», від інтересів *генерацій* – тривалі інтереси *націй*, від щастя одиниці – міцність держави». Донцов не випадково згадує Ренана, для якого романтичний рух – це «раптова готовність дати себе вбити для ідеї, *до якої не прив'язується жодного особистого інтересу*». Таким романтичним духом віяло від віршів великої поетки Лесі Українки, наголошував Донцов і зазначав: «...ні одна велика ідея, що сперечається з іншими за панування, не є жива, коли вона не перейнята сим духом «романтики». Донцов уважав, що великі ідеї завжди з'являються в супроводі категоричного наказу, почуття, що наказує безоглядний послух. Такі ідеї треба сприймати як догму. Щодо ілюзіонізму як вимоги, то це менш переконлива вимога. Донцов тлумачив цю вимогу так: «Романтичні ідеї», що ставлять «загальне», «ідеал» над особисті інтереси, сполучені *ідеється про ідеї*. – С. К.) з релігійним почуттям (абсолютною вірою в них), дуже часто з'являються в історії у формі так званих «ілюзій», «легенд», «мітів».

Четверта вимога – фанатизм і аморальність. Вона завжди зумовлювала чи викликала бурю обурення в опонентів. Дарма. Донцов переконливо обґрунтував своє розуміння обох складників цієї вимоги. На думку Донцова, жодна ідея, в тім числі й національна не може жити без пафосу, а цей «пафос у носіїв великих ідей набуває форми того, що в поточній мові зветься «фанатизм», з тим присмаком чогось негарного, яке сьому слову надають усі «ні гарячі, ні холодні, акуратні, літеплі ліберали, демократи й інші «народолюбці». Тим часом сей «фанатизм» знову є невідкличним станом душі всіх діячів і учасників великих епох, усіх, що дають себе нести великій ідеї». І щодо аморальності. Донцов зазначав: «*До емоціональності і фанатизму* великих ідей, які рухають масами, треба додати ще одну їхню прикмету – *аморальність*». Се не є, звичайно, аморальність як звільнення від усякого етичного критерію, від усякого морального ідеалізму. Навпаки, максимум етичної напруженості тих ідей та їхніх прихильників є незвичайно високий; підпорядкування особистого загальному, часто жорстким моральним приписам, тут суворе, тверде, як ніде. Отже, коли говорю про «аморальність» тих ідей, то тут розумію їхню суперечність з мораллю провінціального «калокагатоса» (людина, що поєднує в собі красу й добро. – С. К.), який етичність чи неетичність великої ідеї або руху оцінює з погляду політично бездоганного міщанина; який неетичним вважає всяке зазіхання на його кишеню або нараження на небезпеку його дорожнього життя; який до загальнонаціональних, загальногромадських, справ підходить із міркою приватних

ти як вимога практичної політики, є шостою підставою і складовою частиною всякої нової ідеї, що здобуває собі право на життя».

Завершив свою працю Донцов характеристикою української ідеї, бо без цієї ідеї українство не вийде зі стану провінції: «Українство має усвідомити, що його ідея, коли хоче перемогти, повинна бути яскравою ідеєю, себто не допускати всяку іншу, засновуватися не на частині, а на повнім запереченні чужої». І Донцов конкретизує риси цієї ідеї: «всеобіймаюча, виняткова, яскрава, гаслом якої є не спочинок і споживання, а акція і воля до влади над абстрактними засадами, над чужою ідеєю, над власним оточенням, над «обставинами», над усім часовим і поодиноким. Лише та ідея виведе нас зі стану провінції, лише вона сполучиться з тим патосом, без якого мертва всяка ідея». Цікаво, що Донцов не вказує на державність. Без-

вигод, турбот та інтересів».

Формуючи п'яту вимогу націоналізму, Донцов прийшов «до певного доповнення нашої четвертої підстави всякої великої ідеї: *не лише фанатична, безкомпромісна має бути вона, але й служити інтересам поступу, як ми його тут розуміємо*, себто як право сильних рас організувати людей і народи для зміцнення існуючої культури й цивілізації».

Шосту вимогу Донцов сформулював так: *«творче насильство як «що», ініціативна меншість як «хто» – ось підстава майже всякого суспільного процесу, спосіб, яким перемагає нова ідея. Сі два моменти як вимога практичної політики, є шостою підставою і складовою частиною всякої нової ідеї, що здобуває собі право на життя».*

Таким був «Націоналізм» Донцова. Ми не можемо відмовитися від Донцова попри те, що в його «Націоналізмі» суперечливіх тез, необґрунтованих і неактуальних аж забагато як на одну працю. Вкажу на ті, які, на мою думку, не узгоджуються з нашими уявленнями про методи державного будівництва, про призначення України, про моральність, про ставлення до деяких

одіозних політичних рухів, які виникли в Європі водночас із українським націоналізмом. Спершу одне застереження: я не сприймаю «Націоналізм» як наукову працю, бо це потребує й адекватного аналізу й критики. Це, радше, історіософські роздуми над минулим і сучасним нації, це пристрасна проповідь, в якій автор висловлював і незаперечні істини, і щирі сподівання, і споконвічні мрії, а поруч із цим – і необережні чи необґрунтовані думки (хоча й вони в атмосфері проповіді багатьом здавалися органічними). Ось ті тези, в яких сучасне українське суспільство мало би сумніватися і не погоджуватися з ними (порядок переліку значення не має, бо й останній пункт може бути першим):

- не варто протиставляти волю й інтелект, віддавати перевагу вольовому чиннику, заперечувати роль інтелекту в суспільному житті;

- не варто протиставляти мораль інтересам нації (чи й особи), моральний чинник важливий у досягненні інтересів;

- не варто перебільшувати роль інстинктів у політичній боротьбі чи життєдіяльності нації; мотивація поведінки нації, партії, групи чи й окремої людини складніша;

- не треба ідеалізувати (або навіть доводити до абсурду) ірраціональність, фанатизм, брутальність, безмежний егоїзм;

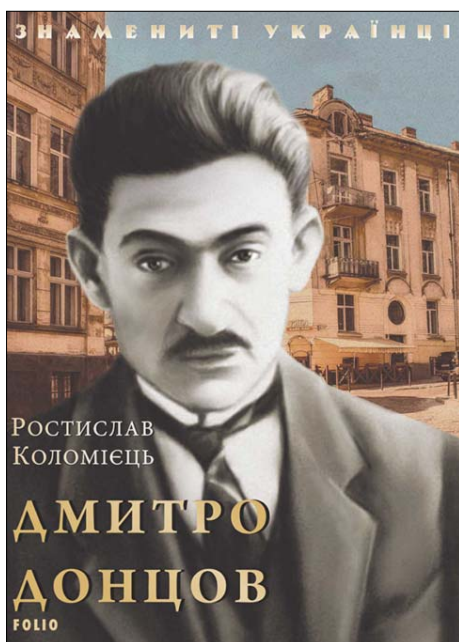
- не сприймають наші сучасники й категоричних тез про юрбу, натовп, маси й ініціативну меншість, раціональне зерно в цій тезі є, але не можна так категорично протиставляти; потрібен розважливіший підхід;

- не сприймається нині й ідея надлюдини (ніцшеанський слід цієї ідеї очевидний);

- неуввага до аморальності й історичної безперспективності авторитарних рухів (нацизму, фашизму, щоправда суть більшовицької ідеології Донцов розумів і викривав);

- заперечення викликає й огульне заперечення здобутків української культури й літератури; навіть «культурницький рух» другої половини XIX століття й початку XX – це теж працювало «на Україну».

Окремо ще раз треба сказати про питання моралі в «Націоналізмі». Донцов, як відомо, вказував на аморальність як прикмету великих ідей, але стверджував, що ця аморальність не є звільненням від усякого етичного критерію, від морального ідеалізму. Це була мораль, протилежна буденній моралі того самого «калокагатоса». Якою ж була мораль у «Націоналізмі», якою бачив її Донцов? Він наголошував на тому, що те є добрим, що зміцнює силу нації, а зле – те, що підриває; критерієм правди і моралі є сила; ті моральні ідеї добрі, які йдуть на користь у боротьбі за існування, добра поведінка та, яка йде на користь роду, а погана та, що не йде на користь. Донцов зазначав: «Мораль, про яку тут говорю, відкидала ту «людність», яка забороняла шкодити іншим, цінувала життя понад усе, ненавиділа «хижацькі інстинкти». Вона знала інший синтез життя, іншу його мету, а для цієї мети не могла служити дороговказом етики міщанина. Її метою була «сильна людина», а не «ціла людина», що обіймає любов'ю своє й чуже. Тут не мала значення заповідь Канта: «Чого не хочеш, щоб тобі чинили, не чини того й іншому». Тут радше зобов'язувала євангельська заповідь, яка дозволяла своїм найближчим спричиняти найбільші прикrostі в ім'я «Божого», яка дозволяла се «Боже» ставити понад «іншого», понад «ближнього», понад усе дочасне». А ще Донцов уважав, що до носіїв «вічних» ідей треба підходити з іншою моральною міркою (та й самі великі ідеї цього вимагають). А це культ насильства, примусу, іноді й обману, «грабежу чужого», як цього вимагає пафос нової ідеї... Та мораліст будь-якого рівня (побутового чи зі вченим ступенем) не ва-

гаючись скаже, що це суперечить загальнолюдським цінностям, що це релятивістське розуміння моралі. Але я теж роздумую: а якщо державі й нації загрожує зникнення і знищення, то що тоді важливіше: доля й життя окремої людини чи доля держави й нації, норми моралі чи доля нації й держави? Я не маю сумнівів щодо простоти й правильності вибору. То й міркування Донцова про мораль у складний для нації час можна зрозуміти.

Актуальною й нині могла би бути дискусія про стиль Донцова-публіциста. Відома думка про те, що стиль – це людина. Проте є й інша думка: стиль диктує чи зумовлює доба – якщо суть, тенденції, потреби цієї доби розуміє державний, політичний діяч чи публіцист, Донцов зрозумів. І «Підстави нашої політики», і «Націоналізм» він писав в умовах всеохопної духовної кризи, яка охопила українське суспільство. І Донцов відповів на виклик доби, він пішов за покликом доби. Його поява була такою ж історично закономірною, як поява Шевченка чи Франка. Українській добі того часу потрібен був голос Донцова – того, хто забив на сполох. Це був голос стривожений, категоричний, різкий, безкомпромісний, відважний, епатажний, емоційний, яскравий. Оцінки, думки, твердження, характеристики Донцова були як шокова терапія, проте це був єдиний спосіб змусити суспільство задуматися й почати діяти.

Публіцист не придумає собі видатну чи визначальну роль. Проте якщо він інтелектуально спроможний думати, якщо він вольовий і рішучий, якщо він не боїться висловлювати гіркі, але справедливі докори на адресу суспільства і його вождів чи лідерів, якщо його слово – це чин, якщо він відчуває своє невблаганне покликання – розбудити інших і спонукати і до думання, і до боротьби, то історія (й майбутні покоління) сама надасть йому чи «присвоїть» цю видатну роль.

Уже майже на схилку життєвого шляху Донцов так підсумував свою публіцистичну діяльність (це передмова до праці «Від містики до політики»; праця не дуже відома широкому загалові):

«Ця брошура мала б бути вступом до подальших викладів на цю ж тему, коли того схоче Доля. Є вона логічним висновком того, про що писав досі.

Перед першою війною доводив я, що вбити мусимо в собі двоєдушну людину, комплекс національного гермафродитства, коли хочемо протиставитися бурі, яка суїчула на нас; що мусимо виплекати в собі людину «сильного почуття, ясної думки й незломної волі» («Модерне москвофільство» та ін.). Повний сепаратизм від Москви теж у політиці.

Під час першої війни й національної революції доводив я, що вся настанова, звільненої від пут гермафродитства, душі повинно бути антимосковське: культурно, політично, соціально і релігійно. («Культура примітивізму», «Підстави нашої політики» та інше).

Після першої війни доводив я, що дух нових людей в Україні повинен бути не пасивний, покірливо-ідилічний, а активно-комбативний. Не лише «сила чуття й ясність думки», а й «незломна воля». («Націоналізм», «Вістник», «Заграв» тощо).

Під час другої війни і після доводив я, що наші чуття, думка й воля, мусять свій зміст черпати не в матеріалістичних лженауках занепадницького XIX віку, а в дусі нашої давнини. (Книга тої ж назви, «Правда Прадідів Великих», «Де шукати, наших традицій»).

Тепер, я думаю, надходить час, щоб бодай натякнути, де є джерело, імпульс тої сили духа, сили думки, чуття й волі, сили, яка дає мудрість думці, шляхетний запал чуття, волі і чину непохитність? Де є мета, яку має досягну-

ти збуджена духовна сила традиційної України? Яке є її місце, роль, її місія в борні на життя і смерть з духами тьми, які зійшли на землю уярмити її?

Бо та боротьба матеріальних сил, що йде у видимому світі, є лише маніфестацією боротьби незримих потуг, позитивних і негативних, спіритичного характеру; бо сила, що дасть нам фізичну перемогу, б'є з невисхлого джерела прадавньої містики нашого Києва.

Може причина невдач останніх національних зривів була тою, що робилося половину діла. В добу, подібну до нашої, казали: «Скоріться Богові і протиставляйтеся дияволу, і втече від вас», (Ап. Яків IV, 7). Не раз двоєдушні чинять перше, та не лають відваги на друге. Або мають останню, та не приймають того першого. Тому й не можуть відігнати від себе диявола, ані від країни своєї. Коли зрозуміють цей основний наказ бодай небагато, – багато, і країна з ними, підуть за тими першими. Бо «ось і кораблі, хоч які великі вони і хоч якими женуться сильними вітрами, невеличким стерном керуються, куди хоче керманіч». (Ап. Яків II, 4). Тільки щоб знали керманіч мету, до якої кризь муки, кров, сльози і боротьбу, веде Україну тверда рука Божого Провидіння».

І я подумав: а як би повівся Донцов нині, що більше в умовах російсько-української війни, яка знову створила для нас як держави й нації історично кризову ситуацію. Як би Донцов поставився до сучасного «провансальства», в «ідейній» основі якого – манія особистого успіху й збагачення, інстинкт самозбереження, байдужість до долі держави й нації? Як би Донцов поставився до нинішніх пацифістів, «ухилянтів», до скорумпованого прокурорсько-суддівського класу, до фразерів, до пасивних і байдужих, до перечулених інтелігентів, до бездарного керівництва на різних рівнях і в різних сферах, до «еліти»? Яким би мало бути національне об'єднання, на якій ідейній основі має існувати національна єдність? Якими мають бути керівництво держав та його еліта?

Якими доцільними були б тут ідеї Донцова про примус і насильство!

Нам потрібні такі мислителі й публіцисти, як Дмитро Донцов. Найвидатнішим публіцистом українського XX століття я вважаю Дмитра Донцова не тому, що він пройшов шлях «від Савла до Павла», хоча це має фундаментальне значення, не тому, що він написав «Націоналізм», який попри свою певну суперечливість був для багатьох Євангелієм і дороговказом, твір, значення якого в нашій історії важко переоцінити. Не тому, що Дмитро Донцов сім десятиліть тримав у руках гостре публіцистичне перо. Дмитро Донцов видатний тому, що сформулював кілька тез, які мають фундаментальне й принципове значення для нашого національного буття:

- українська державність, ідея державності й незалежності – безумовна умова повноцінного національного існування;
- Росія – історичний ворог України; російська культура – це культура примітивізму;
- ідея боротьби, спроможність держави й нації до боротьби за будь-яких умов; заперечення пацифізму й сентиментальності;
- Українська людина з психологією «месників дужих»;
- Україна повинна мати мрію;
- орієнтація на Захід;

Тому Дмитро Донцов не лише видатний – він і актуальний.

Степан КОСТЬ,
професор ЛНУ імені Івана Франка